

Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност 1

Зборник радова с међународног скупа
одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу

Уређивачки одбор:

др Радмила Жугић, научни саветник ■ *др Јордана Марковић*, редовни професор ■ *др Веселинка Лаброска*, редовни професор (Македонија) ■ *др Димитри Бело*, редовни професор (Албанија) ■ *др Миодраг Јовановић*, редовни професор (Црна Гора) ■ *др Михај Радан*, редовни професор (Румунија) ■ *др Надежда Јовић*, ванредни професор ■ *др Најда Иванова*, редовни професор (Бугарска) ■ *др Стана Смиљковић*, редовни професор ■ *др Сунчица Денић*, редовни професор ■ *др Тања Петровић*, ванредни професор (Словенија) ■ *Драган Радовић*, технички секретар Скупа

Уредник:
Радмила В. Жугић

Лесковачки културни центар ■
Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу

Лесковац – Врање
2016

Издавачи:
Лесковачки културни центар ■
Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу

За издаваче:
Сања Цонић
Сунчица Денић

Рецензенти:
Драга Бојовић ■ Михај Радан ■ Стана Смилковић ■
Сунчица Денић ■ Тања Петровић

Штампа:
Свен, Ниш
Тираж: 300

Публикација (ZbDSJ1.pdf) је доступна на следећим сајтовима:
<http://www.lkc.org.rs/index.php/izdavacki-program/zbornik>
<http://www.pfvr.ni.ac.rs/publikacije.php?oblast=249>

Текст је припремљен уз помоћ система за коришћење карактера ЗРЦола (ZRCola) (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), који је у Научноистраживачком центру САЗУ у Љубљани (<http://www.zrc-sazu.si>) развио Петер Вајс.

Садржај

- 9** *Недељко Богдановић*
Поздравна реч на отварању Скупа, Лесковац, 11. април 2014
- 13** *Радмила В. Жугић*
Уводна реч
- I**
- 19** *Радмила В. Жугић*
Брок као истраживач говора „најјужније Србије“
- II**
- 29** *Јордана С. Марковић*
Језик у делима Боре Станковића
- 39** *Даница Т. Андрејевић – Ана М. Андрејевић*
Поетска функција дијалекта у поезији Ратка Поповића
- 49** *Најда И. Иванова*
Путовање по Србији кроз поглед словеначког писца Антона Ашкерца (1856–1912): лингвистички аспекти имаголошке интерпретације
- 59** *Јелица Р. Стојановић*
Употреба инфинитива (и конкурентног средства *да* + презент) у Његошеву језику
- 77** *Драгомир Ј. Костић*
Књижевност старе или јужне Србије – особеност дијалекатског
- 91** *Димитар Б. Пандев*
Македонскиот дијалектен/народен јазик во македонската литература (во 19. и во првата половина на 20. век)
- 99** *Валентина Ц. Бондџолова*
Диалектите и диалектизмите в езика на съвременните меди
- 107** *Радмила В. Жугић*
Дијалекатски творбени елементи у песничком језику Власте Ценића

- 115** *Марина Ј. Шафер*
Анализа млађег икавског дијалекта у роману *Snaš Kata na mrginju*
Габријеле Диклић
- 125** *Драган В. Лилић*
Дијалекатска фразеологија у делу *Мана Лужничћи* Драгослава
Манића Форског
- 135** *Голуб М. Јашовић*
Анатомска лексика у збирци стихова *Купен петл* Драгана Радовића
- 145** *Марина М. Николић – Сања С. Алексић*
Дијалекат као језик романа *Лина тврђа од камена*
- 159** *Ана М. Јањушевић Оливери – Драгана И. Радовановић*
Функционалност дијалектизама у драми *Пелиново* Жарка
Команина
- 171** *Тања Ж. Антић – Гордана С. Драгин*
Село гори и тако кроз социолингвистички и културолошки окулар
- 181** *Сунчица М. Денић*
Народно песништво у *Речнику говора југа Србије* Момчила
Златановића
- 189** *Стана Љ. Смиљковић*
Дијалекатско језичко наслеђе у народној песми јужне Србије
- 197** *Данијела М. Поповић*
Елементи усмених тужбалица и погребних обредних манифестација
у партизанским песмама
- 211** *Драгана С. Новаков*
Неке дијалекатске црте у тешањској *Епистолији* из XIX века
- 217** *Душан М. Благојевић*
Књижевноуметничке вредности комада *Наша работа* Сретена
Динића
- 221** *Радивоје М. Жугић*
Дијалекти у новинарству
- 229** *Милена М. Станковић*
Симболика родног звука у делу Радосава Стојановића
- III**
- 241** *Михај Н. Радан*
Последице вишевековног развоја периферних српских говора
на мултиетничком простору румунског Баната

- 257** *Предраг Р. Степановић*
Кратак преглед српских говора у Мађарској (Ранија испитивања српских дијалеката у Мађарској)
- 269** *Миљана-Радмила Ускату*
Допринос румунских и страних слависта истраживању српских банатских говора
- 275** *Владан З. Јовановић*
О актуелним променама у језичкој структури српског говора у Батањи (Мађарска) и очувању српског језика уопште из угла социолингвистике
- 285** *Миодраг В. Јовановић*
Говори дурмиторског краја у односу на норму савременог српског језика
- 303** *Гордана С. Драгин*
Иновације на прозодијском плану у српском језику
- 313** *Веселинка Т. Лаброска*
За некои морфосинтаксички промени во вратничко-полошките говори
- 319** *Милица ЈБ. Стојановић*
Полипрефигирани глаголи у говору тимочког краја
- 331** *Зоран М. Симић*
Конкурентност беспредлошког датива и генитива с предлогом *код* као формализаторā просторне адлативности у романијским говорима Старог Влаха
- 343** *Стефан Ж. Милосављевић*
Прилошка значења предлошко-падежних конструкција са предлогом *од* у говору младих у Лебану
- 355** *Саша А. Савић*
Енглески језик у свакодневној комуникацији младих у Власотинцу
- IV**
- 369** *Марина С. Јањић*
Афективне стратегије у настави акцената на подручју призренско-тимочког дијалекта
- 381** *Татјана Г. Трајковић*
Дијалекатско окружење и настава српског језика као нематерњег код Албанаца
- 393** *Бојана С. Милосављевић*
Однос стандардних и дијалекатских облика неких речи са гласом *х* у говору студената Учитељског факултета у Београду

- 403** *Јелена Д. Михајловић*
Усвајање нових знања из граматике учењем на погрешкама
- 415** *Биљана Р. Мичић*
Приче о речима (*Бучумике* Недељка Богдановића – могућност примене у настави лексикологије у трећем разреду средње школе)
- V**
- 423** *Надежда Д. Јовић*
О неким народним медицинским терминима у говорима југоисточне Србије
- 437** *Драга И. Бојовић*
Тумачења и перспективе семантизације фразеолошких јединица у дијалекатском рјечнику (са посебним освртом на сазнања у русистици)
- 447** *Наташа М. Миланов*
О семантичким дијалектицима на примеру фитонима
- 457** *Данијела С. Станић*
Називи за боје у неким призренско-тимочким говорима
- 465** *Dhimitri L. Bello – Merima H. Krijazi*
Славизми у албанском језику и њихов актуелни статус
- 473** *Јадранка Ж. Милошевић*
Клетве и благослови у долини Млаве са лингвистичког и етнолошког становишта
- VI**
- 483** *Жарко С. Бошњаковић*
Како би још могао изгледати дијалекатски текст
- 499** *Бранкица Ђ. Марковић*
Научни и културни значај дијалекатских текстова (Прилог грађи о пинтерском занату: село Буковац у Срему)
- 511** *Тања З. Милосављевић*
Рад Ане Плотњикове на етнолингвистичкој географији Јужних Словена
- 519** *Марија Р. Илић*
Вернакуларна аутентичност у српској дијалектологији: критичко преиспитивање
- 531** *Тања Ж. Петровић*
Дијалекат као перформанс

Називи за боје у неким призренско-тимочким говорима

Данијела С. Станић*

У раду се анализирају лексеме из лексичко-семантичке групе назива за боје, и то пре свега придеви и њихови деривати, на подручју два дијалекта призренско-тимочке дијалекатске зоне: тимочко-лужничког и призренско-јужноморавског. Такође, лексичко-семантичка група назива за боје прати се дијахроно у распону од Белићевих *Дијалеката источне и јужне Србије* (1905) до лексичке грађе коју бележе дијалекатски речници почетком XXI века: *Речник тимочког говора* Јакше Динића (Динић 2008) и *Речник говора јабланичког краја* Радмиле Жугић (Жугић 2005). Забележена лексичка грађа анализира се на граматичком (фонетском, морфолошком и творбеном) плану, као и на семантичком плану.

Кључне речи: придеви и њихови деривати за означавање боја, тимочко-лужнички дијалекат (тимочки говор), призренско-јужноморавски дијалекат (јабланички говор), граматички план, семантички план, Белић, лексикографски извори с почетка XXI века

Призренско-тимочкој дијалекатској зони се приписује особено место у систему српских дијалеката, пре свега због 1) низа балканистичких иновација које не карактеришу друге српске дијалекте и 2) одређеног броја архаизама својствених призренско-тимочким говорима као представницима старијих штокавских говора српског језичког простора (Ивић 1985²: 110–115, 122–125).

Од архаизама, у призренско-тимочком дијалекту се чува полугласник као битна фонолошка одлика, неизмењено вокално *л* и *-л* на крају слога, односно, њихови рефлекси различити од оних у другим српским дијалектима (Ивић 1985²: 110; Ћирић 1999: 32; Станковић 2008: 62–64).

Од млађих иновативних црта истраживачи најчешће наводе замене назола вокалима *у* и *е*; замену група **tj*, **dj* сугласницима *ћ*, *ђ*; прелазак група **skj*, **stj*, **zgj*, **zdj* у *шт*, *жд*; прелазак *чр* у *цр*; прелазак *вь* у *у-*; метатезу *вс-* у *св-*. Поменуте иновације су заједничке и за друге штокавске говоре (Ивић 1985²: 16–17, Ћирић 1999: 32).

Када се говори о присуству и пореклу балканизама у призренско-тимочким говорима, Белић наводи да су се ове особине у словенским језицима, па

Рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка проучавања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, бр. 178009 који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

* danijela.stanic@isj.sanu.ac.rs; Институт за српски језик САНУ, Београд, Србија

и у поменутом дијалекту, развиле под непосредним утицајем несловенских балканских језика и да је највећу улогу у њиховој појави имала асимилација романског становништва на територији централног Балкана (Белић 1999: 40–44). Као најкарактеристичније балканистичке црте ових говора, истраживачи наводе неутрализацију квантитета акцента и свођење на један, експираторни акценат, аналитичку деклинацију, употребу удвојених облика личних заменица, аналитичку компарацију придева, али и именица, бројева, глагола и прилога и замену инфинитива конструкцијом *да + презент* (Ивић 1985: 110; Ћирић 1999: 32; Станковић 2008: 58).

Поред тога, у тимочко-лужничким и призренско-јужноморавским говорима присутне су и следеће аутохтоне српске особине развијене отприлике до 14. века: 1) отврдњавање старих *ћ, ђ* (<*tj, *dj) у *ч, џ* у тимочко-лужничкоме (*свечà, меџà*), док оно изостаје у призренско-јужноморавскоме (*свећà, међà*); 2) јака палатализација *к, г* испред палаталних вокала, односно *к* испред палаталних сугласника (*руће, ноће; кошуљка*), док она изостаје у призренско-јужноморавскоме (*руке, ноге; кошуљка*); 3) чување вокалног *л* само у тимочкоме, према вокалном *л* и *љ* у лужничкоме и у *л* у призренско-јужноморавскоме (Белић 1999: 35–40, 102, 114; Ћирић 1999: 33).

У раду ће се анализирати називи за боје, и то пре свега придеви и њихови деривати, на примерима ексцерпираним из речника двају говора призренско-тимочке дијалекатске зоне: тимочког говора и јабланичког говора. Биће спроведена анализа на вертикалној и на хоризонталној равни, и то тако што ће се прво међусобно поредити називи за боје у двама наведеним говорима, а потом стање ове појаве у односу на стандардни српски језик. Спровешће се и компаративна анализа истраживане језичке појаве на основу материјала забележеног с почетка двадесетог века, коју приказује монографија А. Белића *Дијалекти источне и јужне Србије*, штампана 1905, у односу на материјал забележен у последњих десет година 21. века. Савремене језичке прилике осликавају следећи дијалекатски речници: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, 2008, као репрезент тимочког-лужничког говора (у даљем тексту Динић 2008) и Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, 2005, као репрезент призренско-јужноморавског говора (даље у тексту: Жугић 2005). Анализа ће се спровести на фонетском, морфолошком, творбеном и семантичком нивоу. Анализирани корпус чини лексичко-семантичка група боја (придеви и њихови деривати који означавају боју), јер она представља целовит, кохерентан систем у коме се осликава лексика различитих историјских нивоа, од прасловенског наслеђа, преко позајмљене лексике, како оријенталног, тако и европског порекла, до савремених лексичких иновација.

Најпре ћемо на примерима из грађе разматрати фонетска обележја тимочког и јабланичког говора. Призренско-тимочки говори у већем броју својих фонетских обележја, као што су: вокалски и консонантски систем, чување полугласника, акцентовање речи са полугласником, вокалске алтернације и супституције сугласника, чувају стање како је забележио Белић А. (1905).

Полугласник, као једна од специфичних карактеристика поменутих говора, чува се када је под акцентом, и то у следећим ситуацијама: у суфиксу који је срастао с кореном и који није продуктиван, као у примерима: *белџа*, *белутџк*, *жлттарџа*, *зеленџа*, *жлтџа*, *плавачџк*, *рујџк*, *сивџа*, *црвенчџк*, *црвениџк* (Динић 2008), дакле, у деминутивним суфиксима *-џк* и *-џа*, са данашњим непостојаним *а* у стандардном језику, као и у корену следећих речи: *вџкла* (*вџкло*), *вџклуша*, *вџклушка*, *модџр*, *-дра*, *-дро*, *тџвџн*, *-вна*, *-вно* (Динић 2008). Даље, етимолошки полугласник се чува у основи, под акцентом, као и у суфиксу после акцента: *тџвџн*, *-вна*, *-вно* (Динић 2008). Такође, забележена је и паралелна употреба облика са полугласником и без њега у примеру *модар* / *модџр*, што указује на постепену замену полугласника вокалом *а* (Динић 2008).

У корену неких речи, уколико је у контакту са сонантном *р*, вокал *а* често прелази у *е*, што потврђују примери: *шерџн*, *шерџнак*, *шерџнакак*, *шерџно* (Динић 2008). Даље, замена вокала *а* вокалом *е* у суфиксу забележена је у следећим примерима са територији ова два поменутих говора: *гавџаџес*, *гаџес*, *гарес*, *грџорес*, *калуџес* (Динић 2008), *гаџес*, *гарес*, *сџрес* (Жугић 2005).

У називима за боје, вокално *л* забележено је само у тимочким говорима, као у примеру *жлт* (Динић 2008), док су у призренско-јужноморавским говорима редовно потврђени примери са вокалом уместо гласа *л*: *жутило*, *жутличе*, *жутлишак* (Жугић 2005). Етимолошко *л*, без фонетске алтернације преласка у *о*, забележено је у оба говорна типа, као у примеру *бџл*, *-а*, *-о* (Жугић 2005, Динић 2008).

Супституција гласа *ф* гласом *в* потврђена је у примеру *кавџн*, *-а*, *-о* (Динић 2008).

Забележен је губитак иницијалног *ј* у примеру *еребџчес*, а у примеру *зентџџав* потврђеног у јабланичком говору имамо потврду губитка медијалног *ј* уз метатезу сугласника *т* и *н* (Жугић 2005).

Губитак сонанта *в* без вокалног сажимања посведочен је у придеву *беломџас* (Динић 2008).

Губитак сугласника *х* забележен је у примерима *грџорес* (Динић 2008) и *орџов* (од именице *орех*) (Жугић 2005) где је, након испадања међувокалног *х*, дошло до асимилације вокала *а* и *о*.

Глас *џ* присутан је на месту гласа *ђ* насталог од прасловенске групе *дј* и чува се у корену следећих речи: *риџа*, *риџије се*, *риџав*, али има случајева где се у корену сачувало и етимолошко *д*, као у примеру *смедџес*, *-та*, *-то*, а забележена је и потврда чувања етимолошког *д* у корену уз присуство гласа *ђ* у суфиксу: *ридџџина* (Динић 2008). Поменуте појаве су диференцијална карактеристика само тимочког говора.

Упрошћавање сугласничке групе *-ст* у финалном положају забележен је у следећим примерима *беломџас*, *беломџас*, *модроџас*, *црвенџас*, *црвењас* (Динић 2008) и *смеџас*, *црномџас* (Жугић 2005). Осим тога, бројни примери, као што су: *беломџес*, *бељџес*, *боџес*, *гавџаџес*, *гарес*, *грџорес*, *жлтџовџес*, *џџес*, *калуџес*, *ласес*, *модроџас*, *мџрес*, *тџвџес*, *цветџес*, *црвенџас*, *црвењас*, *црномџес* (Динић 2008) и *буџес*, *гаџес*, *гарес*, *еребџчес*, *лисес*, *мџрес*, *смеџес*, *сџрес*, *црномџес* и *чарапџес* (Жугић 2005) показују тенденцију

замене наставка *-ac(m)* његовом дијалекатском варијантом *-es*, при чему у наставку вокал *a* прелази у вокал *e*. На основу свих наведених примера, може се извући закључак да су то углавном експресивни именички деривати међу којима су најбројнији придеви који означавају боју какве домаће животиње, а нешто ређи су они примери који колористички одређују тип људи.

Метатеза сонаната *v* и *r* забележена је у неколико примера у тимочком-лужничком дијалекту: *гарван*, *гарванит*, *гарва̀ноша*, *гарва̀ношка* (Белић 1999; Динић 2008).

У примеру *тв̀вѝн*, *-вна*, *-вно* бележи се дисимилација сонаната у ситуацији где гласовна група *мн*, будући исте артикулације, прелази у *вн*, дакле, у сонанте различите артикулације (Динић 2008).

Код јужноморавских говора забележена је и појава дисимилације другог од два истоветна слога, као код примера *пепиљав* и *пепиљавка* (Жугић 2005).

У примеру *белосвецки* забележеном на призренско-јужноморавском терену имамо потврду за африкатизацију сугласничке групе *тс > ц* у медијалном положају испред експлозивног *к* (Жугић 2005: XVI).

Од морфолошких обележја, везаних за придеве који означавају боје, издвајамо као најупадљивију црту доминацију неодређеног вида.

Присуство одређеног вида огледа се у речима и синтагмама које припадају ојконимима, фетонимима, антропонимима и устаљеним спојевима речи, као што су: *бели ветар*, *бели раван*, *жлти бробинци* (мрави), *жлти раван*, *сињи камен*, *црвени лук* (Динић 2008) и *Бели*, *Зелени вир*, *Црни* (Жугић 2005). До одступања од употребе одређеног вида долази у следећим синтагмама: *бел дроб*, *бел есен*, *бел пелин*, *жлт петлицан*, *жлт пипер*, *жлт шипк*, *црн дроб* (Динић 2008) у тимочком говору и они заједно са осталим наведеним примерима назива за боје потврђују ограничену видску дистрибуцију на проучаваној територији.

У призренско-јужноморавском дијалекту примећен је процес преласка променљивог придева у непроменљиви, под утицајем суперлатива *бџцат* (*белцат*) и *црницат*, који се употребљавају за истицање (Станић 2012а: 38). Примери за ову појаву су следећи: *белџи*, *зеленџи*, *црвенџи* и *шаренџи*. Сви ови придеви исказују изразиту особину придева у основи, па се суфикс *-џи* може третирати као аугментатив. Овome можемо придодати и непроменљиви придев покрајинског порекла *чангар* (плавозелен). Ова морфолошка појава највероватније се развила услед одсуства деклинације.

Пример *шареникакав* (Динић 2008) потврда је за редупликацију морфема у сложеном суфиксу.

Анализом је обухваћен и творбени аспект.

У оба типа призренско-тимочких дијалеката забележени су примери адаптације суфиксацијом, и то оријентализама и непроменљивих европеизама, мада ових других много ређе. Примери за ову појаву су следећи: *алав*, *алеv*, *ален* (од непр. придева *ал*) (Жугић 2005; Динић 2008), *ђувезан*, *ђувезникав* (од непр. придева *ђувез*) (Жугић 2005; Динић 2008), *карчес*, *карча* (од непр. придева *кара*) (Жугић 2005; Динић 2008), *морав*, *моравилка*, *моравило* (од непр. придева *мор* и *мор*) (Динић 2008), *мурес* (од именице *мурећен*) (Жугић 2005),

рџан, розникав, розњикав (од непр. придева *розе*) (Жугић 2005; Динић 2008). У тимочким и јабланичким говорима забележен је и један неадаптирани оријентализам: *ђувез* (Жугић 2005; Динић 2008).

Суфикс *-ко*, а затим и суфикси *-ачко*, *-качко* и *-шко*, који се користе за означавање неке особине присутни су и код придева који се користе за означавање боја. У стандардном језику суфикс *-ко* служи као именички хипокористички суфикс, и то искључиво мушког рода, а по својој основној функцији јесте суфикс мушких имена. Тај суфикс је типичан за придевске изведенице, дакле, од придева који углавном представљају неку лошу особину, али укупан тон изведенице више је шаљив него пејоративан (мада не и увек или обавезно), као на примеру именица *мршавко*, *дебелко*, *ћелавко*, *грбавко* и сл. (Клајн 2003: 140–142). На простору тимочких говора ова творбена црта забележена је у следећим примерима: *ђавко*, *белко*, *беличко*, *беџко*, *жлтко*, *зеленко*, *зеленишко*, *плавачко*, *плавкачко*, *плавко* (Динић 2008). За разлику од стандардног језика где овај суфикс означава неку физичку или карактерну особину мушких носилаца имена, у тимочком говору само придев *беличко* се односи на колористичку ознаку човека, а затим семантичко-морфолошким варирањем истог творбеног модела ознака се пренела и на овна. Сви остали придеви се односе на колористичку обојеност каквих денотата, најчешће предива и имају деминутивну функцију.

Када је реч о префиксалном творбеном типу морамо истаћи да је међу придевима, али и међу другим врстама речи који се користе за означавање боја, прегледана грађа показала да су најпродуктивнији следећи префикси: *на-*, *о-*, *по-*, *при-*, *су-* и *у-*. Неки од примера у којима се ови префикси јављају су следећи: *нарујан*, *нацрвен*, *нацрни се*, *обелее*, *подбели*, *подбелџше*, *помодрее*, *прицрнее се*, *суцрњес*, *ужлтее*, *ужлти се* итд. (Динић 2008). Овде би се могло претпоставити да је префикс *су-* у примеру *суцрњес* највероватније преузет из књижевног језика (Белић 1999: 183, 297), као и творбени модел и значење придева *нарујан* (плод који није још сасвим зрео, незрео), као, рецимо, по моделу придева из стандардног језика *назелен* (Станић 2012б: 33).

Што се тиче семантичких црта истраживаних говора, на основу прикупљене и прегледане грађе, може се извући неколико следећих закључака:

Приликом сагледавања семантичких особености придева *плав*, дошло се до закључка да се његово денотативно и околиционално, конотативно значење преплићу, при чему је доминантније околиционално значење, које следи етимолошку одређеност придева *плав*, дакле, са значењем *блед*, *светао*, па тако имамо следеће примере који то потврђују: *плови* (несвр.) – пропире фино рубље (*Свѣ плавим*, и *марама* и *кошуље*); *плавџ* м – фино рубље (*Само да проперем овџа плавџ*, *одма постаљам ручџ*); *плавко* – бледожућкасто (*Не жлтџ, дојде више плавко*); *плавне* (свр.) – пропере, испере фино рубље (*Кџд плавнем овџ кошуље, после чу да перем просторџе*) (Динић 2008). Ова особина приметна је још и код апелатива и зоонима, што је уочљиво на следећим примерима: *плавка* – крава бледожуте боје и име таквој крави и *плавча* – во бледожуте длаке и име таквом волу и пеј. особа плаве косе и пегава по лицу (Динић 2008); *Плавка* – крава прљавобеле, сивкасте боје и

име таквој крави (*Плávка, áко отéли жéнско телé, ће га чу́вамо за домазлѝк*) (Жугић 2005).

Такође, док придев *плав* у тимочким говорима означава нешто бело, дотле је *модар* честа ознака за плавичасто, бледо и тако је у поменутом истраживаним говорима: *модра́љка* – пеј. женска особа модрикастог (*Чува́ ону́ј модра́љку нико вре́ме на гу напуди, не му убава сѝг кѝд гу посмешѝја*) (тј. бледог – Д. С.) тена, *модра́ча* (*Како́ ти је сѝг модра́ча, што́ неси на вре́ме мисли́ја, не́је била́ под фере́цу?*) (исто значење) (Жугић 2005), *модруља́в* – пеј. који је плавкаст (*Кѝд купѝш млеко́ у дућа́н, па га сипешу паницу онó до́јде модруља́во, нема́ да е бéло ко кѝд га помлзе́ш*) (Динић 2008).

Објашњавајући појаву усклађености домаћег микросистема лексичких јединица у служби разликовања људи по боји, где се првобитно етимолошко, а данас околинално, значење придева *плав* у одређивању 'неизразитог, светлог, бледог' денотата развило за означавање колористичког типа људи светле косе, Ивић М. полази управо од говора житеља села Штитарци код Књажевца (тимочки говор). У овом локалном говору, који је због свог географског положаја био изложен јаком бугарском утицају, спецификована је ознака плаве боје придевом *сињ*, док се придевом *плав*, као што то ексцерпирана грађа потврђује, означава 'нежножута, тј. бледожута' нијанса. Највероватније је да је из дијалекта ова појава прешла у стандардни говор, јер је у њему дошло до магринализовања употребе придева *сињ* и *модар* за означавање каквог злокобног појма, тј. за означавање боје повреда настале каквим ударцем или промрзлином, тако да је фонд општих имена остао без општег назива за плаво, на чије место „ускаче“ придев *плав* са својим првобитним околиналним значењем (Ивић 1995: 80–81).

Испитивани говори чувају поједине прасловенске називе за боје, који се огледају у следећим примерима: *вра́н* (у деноминалима: *вра́нац, врани́ч, вра́ноша, вра́ношка, вранче́, вранчи́ч* (Динић 2008)), *модар* (у: *модра́љка* (Жугић 2005), *модруља́в* (Динић 2008)), *руј* (у: *рујка, рујан* и *нарујан* (Динић 2008)), *риђ* (у: *ридѝвѝнина, ри́ца, риѝји́је се* (Динић 2008)), *руд* (у *рудее́ се* (Динић 2008)), *румѝн* (у: *румени́кав, руменило, румѝнка* (Динић 2008)), *сињ* (у: *сињав, сињевина, сињило, сињина́* и *сињомо́рац* (Динић 2008)), *сур* (у: *сур, сурка, сурко, сурча* (Динић 2008) и *сурес* (Жугић 2005)). Већина ових придева се задржала захваљујући деноминалним зоонимима где мотив номинације представља придев који означава боју прасловенског порекла.

Појава семантичко-морфолошког варирања једног творбеног модела у ова два дијалекта призренско-тимочких говора потврђује присуство старих словенских придева и њихову велику укореењеност у поменутом говорима, посебно у тимочком. Неки од примера за ову појаву су следећи: *бели́чко* и *белоња́* – онај који је плаве, скоро беле косе и бела лица и ован беле боје и име таквом овну (Динић 2008); *жлтарѝц* – птица жутоволка *Emberiza citrinella* и онај који је пегав по лицу и жуте косе (Динић 2008); *мрча* – црњомањаста мушка особа и пас црнкасте длаке и име таквом псу (Динић 2008); *плавча* – во бледожуте длаке и име таквом волу и пеј. особа плаве косе и пегав по лицу (Динић 2008); *смеда* – овца или коза са смеђом вуном или длаком и име таквој

овци или кози и особа рије косе и пегава лица и често надимак таквој особи (Динић 2008). Сви ови придевски деривати су настали по моделу општег значења онај који је или оно што је као *придев у творбеној основи*, а варирање истог творбеног модела има последицу изостанак међусобног односа једне реализације са другом, иако су обе радијално везане за придев који означава боју који је у основи (Гортан-Премк 1997: 132–134).

Специфични покрајински називи присутни су у оба говорна типа: *беломуџас*, *беломуџас*, *беломуџес*, *бељозес*, *боћес*, *гавгаљес*, *гаљес*, *ласес*, *сацав*, *мангарљив* (Динић 2008); *булес*, *гаљес*, *чангар* (непром. пр.), *чантрав*, *чарапес* (Жугић 2005).¹¹

На основу прегледаног материјала добијеног из поменутих дијалекатских речника и анализе језичких особина добијених из њега, издваја се неколико карактеристика тимочко-лужничког и призренско-јужноморавског дијалекта, које треба поменути у закључним напоменама овог рада.

Фонетске карактеристике показују мало одступања у односу на стање забележено пре 100 година у Белићевој монографији. Иновацију представља паралелна употреба облика са полугласником и без њега у примеру *модар / модџр* и она указује на постепену замену полугласника вокалом *а*.

Нешто веће промене запажају се на преостала три граматичка плана. Кад су у питању *морфолошке црте*, као једна од битних особина поменутих дијалеката може се навести експанзија непроменљивих придева који означавају боје у призренско-јужноморавском дијалекту. Друга важна морфолошка карактеристика јесте алтернација оба придевска вида карактеристична за стандардни језик, која је присутна у оба испитивана дијалекта, уз одређена терминолошка ограничења.

Од *творбених особености*, битно је издвојити експанзију суфикса *-ко* и њиме сложених суфикса за деривацију придева који означавају боје, а која је забележена у тимочко-лужничком дијалекту.

Једна од најважнијих *семантичких одлика* испитиваног ареала јесте чување првобитног етимолошког уместо данашњег, казационалног, значења придева *плав* и *модар* на територији целог проучаваног простора.

На крају би требало скренути пажњу и на чињеницу да су неке од фонетских и морфолошких промена, као глас *е* у суфиксу уместо полугласника и губљење падежних форми, очигледно исти као и у суседним македонским дијалектима, што сведочи о интерференцији која је неизбежна у пограничним говорима.

¹¹ Неки од ових покрајинизама заступљени су и у другим штокавским дијалектима, на пример, у источнохерцеговачком налазимо: *броћаст* (овде *боћес*), *гаљаст* (овде *гаљес*) и *ласаст* (овде *ласес*) (Станић – Јанковић 2013: 207–208), али већина су аутохтоне призренско-тимочке творевине и показују велику језичку иновативност носилаца ових говора.

Литература

- Белић 1999: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Динић 2008: Јакша Динић, *Речник тимочког говора*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије 4).
- Жугић 1999: Радмила Жугић, Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана, *Јужнословенски филолог* (Београд) LIII, 135–145.
- Жугић 2005: Радмила Жугић, *Речник говора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник (Београд) LII.
- Ивић 1985²: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Увод и штокавско наречје, Нови Сад: Матица српска.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, суфиксација и конверзија*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ.
- Станић 2012а: Данијела Станић, Променљиви придеви са именичком основом који означавају боје, у: *Савремена проучавања језика и књижевности* III, књ. I, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 165–174.
- Станић 2012б: Данијела Станић, О неким творбеним типовима променљивих придева који означавају боје, *Наш језик* (Београд) XLIII/1–2, 29–44.
- Станић – Јанковић 2011: Данијела Станић – Јелена Јанковић, Називи за боје у Речнику српских говора Војводине, у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 194–211.
- Станић – Јанковић 2013: Данијела Станић – Јелена Јанковић, Придеви који означавају боје у источнохерцеговачком дијалекту, у: *Босанскохерцеговачки славистички конгрес I*, књига 1, Сарајево: Славистички комитет, 203–211.
- Станковић 2008: Станислав Станковић, *Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају*, Београд: Институт за српски језик САНУ (Монографије 5).
- Ћирић 1999: Љубисав Ћирић, *Говори Понишавља*, Српски дијалектолошки зборник (Београд) XLVI.

Summary

Names for Colors in Some Prizren-Timok Vernaculars

Danijela S. Stanić

This paper analyzes the names for colors, most notably adjectives and their derivatives, based on examples derived from vocabulary of two Prizren-Timok vernaculars, Timok and South Morava vernacular. Both vertical and horizontal analysis was conducted, abovementioned vernaculars were compared to each other, and the Prizren-Timok vernaculars with a standard linguistic norm; diachronic comparative analysis of a recorded state from the beginning of the twentieth century was performed (Belić 1905) compared to the observed in the last ten years of the 21st century (Dinić 2008; Žugić 2005). The analysis is carried out on the phonetic, morphological, formational and semantic level.

Keywords: names that denote color, Prizren-Timok vernacular, phonetics, morphology, word formation, semantics